

مدرن شدن تهران، فرم جدید شهری

سمیرا غلامی^۱، حدیثه کامرانی کسمائی^۲

۱- دانشجو

۲- دکتر

(Shahrzad.gholami72@gmail.com)

چکیده

ایران فرایند مدرن شدن بی همتایی را سپری کرده است. در آن زمان در ایران و ترکیه بر خلاف سایر کشور های خاورمیانه مدرن گرایی از روی انتخاب، و نه به اجبار انجام پذیرفت و این روند در اثر فشار های درونی و نه فشار کشورهای استعمارگر مثل فرانسه و انگلیس صورت گرفت. این مدرنیته ی مستقل در دوره ی رضا خان در سال ۱۹۲۱ شکل گرفت. در حالی که دولت مرکزی تحت تاثیر تجدد گرایانی قرار داشت که خواستار جامعه ای مدرن در کنار یک کشور مدرن بودند. اگرچه برنامه ریزی و روند مدرنیته قبل از سال ۱۹۲۰ با رشد و توسعه ی تهران شروع شده بود، ولی اعلان این موضوع توسط رضاخان در آغاز حکومتش، نقش وی در مدرن سازی ایران، مخصوصا تهران را پررنگ تر نمود.

کلمات کلیدی: مدرنیته، جامعه، معماری

۱- مقدمه

ایران می بایست دوباره برخیزد و همه چیز باید نوسازی شود. ما به عنوان حکومت مرکزی یک "ایران جدید" و یک "ملت جدید" می خواهیم. در نتیجه، تهران اولین شهر مدرن کشور و مدلی برای شهرهای دیگر خواهد بود. ما باید در این مسیر به عنوان دستورالعمل یک رویکرد داشته باشیم: ایران باید مادی و معنوی، از درون و بیرون همانند اروپا باشد. مدرن سازی منطقه ای سال ۱۹۳۰ با ساخت بلوار های شبکه ای در بافت بومی شهر آغاز شد. عمده ی مدرن سازی شهری تهران شامل ساخت بلوار ها و خانه هایی سه طبقه برای هر خانواده بود. اگرچه، عمده ی فرآیند مدرن سازی مابین سال های ۱۹۲۱ و ۱۹۴۱ با تمرکز بر نوسازی نهاد ها و معرفی عادات جدید مثل لباس های متحد برای مردان (۱۹۲۹) و کشف حجاب زنان (۱۹۳۵) انجام می شد (۴).

عمده مدرن گرایی فیزیکی در دهه ی ۱۹۴۰ با ساخت محله های جدید برای طبقه ی متوسط آغاز گردید. که شامل ساختمان های دولتی، خانه های کم هزینه و واحد های تجاری غیر سنتی بود. (۵) همزمان با ایران ترکیه هم رویکرد توسعه شهری یکسانی را اتخاذ کرده بود که در بر گیرنده ی پروژه ی ساخت محله های بزرگ برای طبقه ی متوسط مثل محله ی لونت طراحی شده توسط احمد آرو در دهه ی ۱۹۵۰ بود. این محله مشابه محله ی نارمک تهران است. (۶) منطقه ی نارمک (با معنی شهر جدید) در سال ۱۹۵۲ دومین توسعه ی بزرگ شهری بعد از ۴۰۰ دستگاه در سال ۱۹۴۶ بود، و در حالیکه نه تنها از لحاظ ابعاد بزرگتر بود، بلکه امکانات رفاهی و تکنولوژی های جدید ساخت هم در آن به کار گرفته شده بود. نارمک نمونه ای است که چگونه مدرنیته با واقعیات اجتماعی، فرهنگی و جغرافیایی تلفیق می شود. نارمک به عنوان یک مفهوم مدرن خالص شروع شد و المان های بومی راه خود را به این پروژه ی جدید و مدرن باز کردند. این مورد مشابه پروسه ی مدرن شدن در سایر کشور های غیر غربی است. (۷)

همان گونه که میلانی با نقل قول از هرودوتوس شرح می دهد: "ایرانی ها جنبه های گوناگون فرهنگ های دیگر را پذیرفتند ولی بعد از آن که در نهایت خلاقیت آنچه را که می خواستند بپذیرند به چیزی که منحصر ایرانی بود منتقل می کردند. نارمک نمونه ای از چیزی است که مقصود میلانی است. همراهی پروسه ی مدرن شدن و ارزش های بومی برای تشکیل فرم جدیدی از مدرن سازی و تبلور نوعی جدید از معیشت. (۸)

۲-۱- پیشگامان

اجرای پروژه ی نارمک نیازمند بنیاد نهادن نهاد ها و وضع قوانینی بود. برخی از آن ها کاملا جدید بودند و با در نظر گرفتن نارمک شکل گرفتند. در حالیکه مابقی با اعمال اصلاحاتی بر قوانین قبلی برای همخوانی با این پروژه حاصل شدند. در میان همه انجمن معماران ایران که از دانش آموختگان دانشگاه های اروپایی تشکیل شده بود و بانک صنعت برای تمرکز بر این پروژه انتخاب شدند. (۹)

انجمن معماران ایران شروع به تنظیم راه حل های مناسب از طریق توصیه به دولت و شهرداری برای ساخت شهری بهتر و اعمال اصول بین المللی در ساخت آن کردند. چرا که از نظر آن ها شرایط شهری ایران غیر قابل پذیرش بود. پروپوزال آنها برای دگرگونی شهری یادآور مدرنیسم غربی مخصوصا دیدگاه لوکور بوزیه در مدرنیسم بود که در مقاله ی منتشر شده توسط وارتان هاوانسیان به آن اشاره شده بود. (۱۰)

در سال های اخیر، نسیم مدرن گرای زندگی اجتماعی ایرانیان را تغییر داده است و روحیه ی مدرنیته را در مردم به وجود آورده است و این روحیه مخصوصا در معماری هویدا شده است. به زودی، مردم ایران با مشکلات مدرنیته روبرو خواهند شد و بقای آن ها به حل این مشکلات گره خورده است. این دوره از قرن بیستم مردم را به سمت جنبش بیشترسوق داده است و اثر آن در تمام جنبه های زندگی اجتماعی دیده خواهد شد. ما در قبال نسل های آینده مسئولیت داریم و این مسئولیت را بایستی به بهترین شکل به دوش بکشیم. اگر به سنت هایمان بچسبیم و از بار این مسئولیت شانه خالی کنیم، بی مصرفی خودمان را ثابت کرده ایم. به این معنا که نتوانسته ایم از پیشرفت هایمان مراقبت کنیم و درک درست مفهوم زمان شکست خورده ایم. در سال ۱۹۵۲ دولت مسئولیت طراحی و توسعه ی ساخت خانه های کم هزینه برای قشر متوسط را به انجمن معماران ایران محول کرد و بانک صنعت هم تامین مالی این مهم را تضمین کرد. زمین های این پروژه هم در منطقه ای خالی از سکنه و بدون مالک توسط بانک انتخاب گردید. که مناسب برای تولید انبوه در مقیاس بزرگ بود. این همکاری بین بانک و توسعه دهندگان اولین قدم ها برای تولید انبوه بود و اولین مورد در نوع خود در کشورهای غیر غربی به شمار می رفت. (۱۱)

۲-۲- نارمک، محله ای برای قشر متوسط

در سال ۱۹۵۴ مجموعه ای از مجلات توسط انجمن معماران درباره فعالیت های بانک مسکن منتشر شد که مجله ی بانک ساختمان نامیده شد. این مجلات به منبعی مهم برای معماران در جهت اعلان بیانیه ها و مانیفست هایشان پیرامون طراحی مدرن و توسعه ی شهری گردید. برخی از جلد های آن به پروژه ی نارمک و دیدگاه معماران در مورد آن اختصاص یافت: "زمانی سرزمینی بی آب و علف و خالی از سکنه، در حال تبدیل شدن به شهری زیبا و مدرن است. نارمک اکنون تمثیلی بی همتا از معماری ایرانی است. این شهر تمام ملزومات یک شهر مدرن را داراست: سینما، تئاتر، بیمارستان، زمین بازی، آب و برق و... مرکز خرید هایی همانند شهر های اروپایی و بلوار هایی بزرگ که به این شهر کیفیت زندگی مدرن بخشیده است. (۱۲)

ساخت خانه های کم هزینه در نارمک در هفت ماه و بدون کمک دولت و با پیشفروش املاک صورت گرفت. خانه هایی کوچک با دوسه یا چهار اتاق خواب مانند خانه های اروپایی بودند. این ساختمان ها چنان کیفیتی داشتند که توجه کشور های دیگر را هم به خود جلب کردند. دکتر چارتند سفیر هند توصیف می کند:

امروزه این زندگی ایرانی-اروپایی برای طراحی خانه های مسکونی ما مشکل بزرگی ایجاد می کند. حتی معماران برتر ما هم نمی توانند به درخواست های پیچیده ی مشتریان پاسخ مناسب بدهند. مردم خانه ای ایده آل با حداقل فضا و کیفیت بالای خانه های سنتی می خواهند و همزمان خواهان در نظر گرفتن تمام المان های زندگی مدرن نیز هستند. برای مثال وقتی یک خانواده درخواست طراحی یک ساختمان را می دهند ممکن است بگویند: ما خواهان اتاق نشیمن و غذا خوری بزرگ و اتاق ای اختصاصی برای خودمان و حمام هایی با کف گرم و استایل قرانسوی هستیم. بنابراین برای طراحی یک خانه ما می بایست اصول و سنت های مالک را مد نظر قرار دهیم. بنابراین معماران باید خانه های سنتی ایرانیان را موشکافانه بررسی کنند و المان های مهم معماری سنتی مثل آب و هوا المان های مذهبی و مصالح محلی را مد نظر قرار دهند. (۱۳)

شکل دادن جامعه ی مدرن هدف تجدد گرایان بود. ساخت خانه برای عموم مردم در طبقه ی متوسط در چهارچوب شهری با قابلیت پاسخ گویی به نیاز های یک انسان مدرن همچون کار، تفریح، بهداشت و تحصیل در جهت نیل به این مقصود بوده است. در سطح جهانی، ایده ی انسان مدرن توسط معماران تجدد گرا به وجود آمد. خانه سازی مدرن در کنار برنامه ریزی شهری باعث به وجود آمدن شیوه ای صنعتی و مکانیکی برای زندگی، مصرف و کار شد. (۱۴)

طراحان نارمک با توجه کافی به نیاز های انسان مدرن سه ساختار جدید را معرفی کردند: امکانات عمومی، زیر ساخت های شهری و خانه سازی.

شروع و اجرای پروژه ی نارمک با تعریف مجدد مراکز محله ی سنتی و شبکه بندی تمام منطقه با وسعت ۶۰۰ هکتار انجام شد. این مقدار تقریباً برابر با یک ششم مساحت آن روز تهران بود. بیشتر فضاها به قسمت ها و مراکز عمومی و مابقی به خانه سازی و حدود ۳۶ درصد از مساحت هم به فضاهای باز شامل میدان ها و خیابان ها اختصاص داده شد. هر محله میدانی کوچک برای بازی بچه ها و پوشش فضای سبز داشت. در تمام منطقه ورود ماشین ممنوع بود تا برای ساکنین احساس امنیت را فراهم کند. ماشین ها امکان استفاده از سایر خیابان های مستقیم را داشتند. تمامی خانه ها به صورت شمالی-جنوبی ساخته شده بودند. (۱۵)

بلوار اصلی از میدان اصلی عبور می کرد و پارک در غرب را به مسجد اصلی در شرق متصل می کرد. این مدل شبکه بندی درست شبیه شبکه های اکوکاردهای دهه ی ۱۹۵۰ به عنوان ابزاری برای توسعه ی سریع شهری بود. (۱۶) ایده ی بلوار های سبز یکی از قوانین شهری بود که توسط رضا خان تعیین شده بود. اولین نمونه از این خیابان ها در شمال تهران بنیان نهاده شد و به زودی در سرتاسر تهران تکرار شد. توجه به محل سکونت و استفاده کنندگان خاص بود، زیرا در وسط هر محله یک میدان کوچک وجود داشت (در مجموع ۱۱۹) نه تنها محلی برای اوقات فراغت و اجتماعات خانوادگی محسوب می شود بلکه مانع از آن نیز می شود. ترافیک سنگین در داخل محله مجاز به رانندگی از طریق آنها. (خدایار ۱۹۵۵) هر بلوک تقریباً از هفتاد واحد مسکونی با اختصاص مقطع ابتدایی تشکیل شده است. هر سه یا چهار بلوک سایر امکانات اجتماعی در مرکز سه بلوار اصلی قرار داشته و از گان جدیدی را نه تنها برای این محله ها بلکه برای محله های مدرن آینده تهران تعریف کرد. تلفیق معماری مدرن با عناصر بومی در نارمک اتفاق افتاده است. همچون ایده ی سنتی داشتن باغ در کنار یک خیابان اصلی برای دادن حس آشنایی با چیزی که از بیرون وارد می شود. (رندی ۲۰۱۲)

با این حال، معماران محله نارمک تصمیم گرفت هیچ گونه اقتباسی از سیستم ساخت سنتی ایرانی نداشته باشد. یک مدل سیستم ساخت فرانسوی، KALAD به عنوان "کارخانه مسکن" این انطباق جدید باعث شد که روزانه یک خانه تولید می شود. (خدایار ۱۹۵۵) گروه معماران معتقد بود این سیستم ساخت نه تنها یک ابزار بلکه نماینده ی زیبایی است. (خدایار ۱۹۵۵) نمونه اولیه مسکن یک طبقه و نیمه جدا بود. خانه هایی با حیاط اختصاصی و پلان دو، سه و چهار اتاقه. این سیستم قبلاً در

شهر باری ایتالیا آزمایش شده بود اگرچه باری در نزدیکی دریا واقع شده و تهران دارای اقلیم نیمه خشک است. معمولاً دو خواب، جدا از نشیمن بود. قسمت خدماتی شامل آشپزخانه، حمام و راهرو می باشد پیوند دادن اندازه این نواحی بر اساس مدت زمانی که در طول روز صرف می شود، صورت گرفتو این چیدمان برای دیگر انواع اتاق های سه و چهار نیز اعمال می شود. این فرم از پیش ساخته مسکن که مخصوص طبقه متوسط طراحی شده بود راهی برای عبور از مرزهای ملی شد و به عنوان یک محصول دانش، سبک زندگی مصرف کننده به نماد مدرنیته تبدیل می شود. تا سال ۱۹۵۷، بانک مسکن ۳۷۰ خانه پیش ساخته و محله شبکه ای ساخته است.

۲-۳- مذاکره؛ سازندگان محلی

در سال ۱۹۶۴ که وزارت مسکن تغییر سیاست داد و بانک مسکن تأسیس شد از توسعه نارمک که به موازات رشد جمعیت شهری تهران بود، عقب نشینی کرد. نه تنها سیاست ساخت و ساز تغییر کرد، بلکه کارخانه مسکن نیز تغییر کرد با کمبود تکنسین و هزینه تولید بالا شروع شد و در نهایت تولید متوقف شد. توسط بانک ساختمان در سال ۵۸ دارای جاده ها، باغ های مشترک و زیربنای شبکه و ۳۷۰ واحد های مسکونی، فروشگاهی و مدارس. (آرین پور ۱۳۸۰) برخی از برنامه ها مانند تئاتر، موزه هنرهای معاصر و سالن ورزش که در برنامه بود، هرگز محقق نشد. پس از توقف یک پروژه توسط توسعه دهندگان، دولت شروع به فروش بقیه زمین های خالی و ویران کرد بوجه و توجه به ساخت و ساز تأسیسات عمومی. در نتیجه سازندگان محلی و همهمه اجرایی که به تهران می آمدند، پروژه را خودشان با ساخت یک غیررسمی پیش بردند آژانس برای اهداف ساخت و ساز. در روند ساخت و ساز، برخی از مالکان برآیداشتن بوجه کافی برای راه اندازی پروژه، زمین های خود را به دو یا سه قطعه تقسیم کرد. یکی را نگه داشتند آنها و بقیه فروخت. با نگاهی به نقشه آریال از سال ۱۹۵۴ و ۱۹۶۲ شواهد زیادی وجود دارد طراحی شده به مساحت ۲۰۰ یا ۵۰۰ متر مربع به ۵۰-۱۰۰ متر مربع تبدیل شد. نوسازان که نقش بسزایی در توسعه نارمک داشتند، ایده اصلی را حفظ کردند مدل اصلی مسکن مدرن؛ نمای مستطیل شکل سفید غیر زینتی، دهانه های عریض و مسطح حسیق، اما آنها از ترکیبی از سیستم های ساختاری مانند اسکلت آهنی شنی دیوار و مصالح محلی استفاده کردند. عموماً مسکن دو طبقه با حیاط جلو و عقب و تغییر در پلان تولید کردند سازماندهی با داشتن سه اتاق خواب، اتاق نشیمن و ناهار خوری همه در L از با آشپزخانه. در معمار فرانسوی روسان پس از بازدید از نارمک در حدود سال ۱۹۶۰ اظهار داشت:

حیف شد! این شهر جدید باید دقیقاً طبق طرح جامع و نباید آنچنان رها می شد ... مجوز ساخت به افراد بدون اعطا شد کنترل اینکه آیا آنها به طرح جامع پایبند هستند یا خیر. چنین اختلالی باعث وحشتناکی شد فاجعه. (اژدری ۱۹۵۶)

همه این تغییرات ناگهانی به نام فاجعه بر اساس نیازهای روزمره مردم بود. اصلی سوال اینجاست که: آیا این توسعه پس از پروژه متضمن باورها و نگرش های فرهنگی است و آیا معماری بومی را تداعی می کند؟ پروژه ای که توسط مدرنیسم آغاز شد، جای خود را به نسخه جدیدتری داد که توسط بازار محلی تولید شد. صنایع دستی سنتی، ظرفیت های کار مهاجر، تجارت محلی و سوداگری زمین. این یک شهری جدید است منظره توسط مالکان و سازندگان در یک شبکه مدرن حک شده است. با گذشت زمان، بلوارهای سبز و شبکه های خیابانی ثابت ماندند در حالی که نسبت مسکن واحدها بر اساس نیازهای اجتماعی-اقتصادی دائماً تغییر می کردند. این یک پارچه هیبریدی در داخل اصطیل شد شبکه هایی که ترکیبی از معماری مدرن و بومی، رسمی و غیررسمی و «معمار» بدون معماری. «به اصطلاح مدرنیسم بومی را در خود جای داده است. یک «مدرنیسم جایگزین» را با دوام و تطبیق پذیری، مشخصه معماری بومی (UMBACH and HÜPPAUF 2005) و سادگی و کاربردی بودن معماری مدرن. این زوج ارتعاشی مدرن و زبان بومی فضایی ترکیبی را تعریف می کند که نسخه ایرانی مدرنیته در آن شکل گرفت. متنی کردند حالی که معماران تمایل داشتند که معماری مدرن به همان اندازه جهانی و سنتی باشد میل فرهنگ ایرانی به وجود آمد. خانه دارهای محله نارمک لیست آرزوهای خود را منتشر کردند در مجله بانک مسکن، متشکل از دو

عنصر؛ یک استخر واقع در وسط حیاط بهقادر به شستن لباس ها و فرش ها و راه پله یا هر نوع اتصال از حیاط به حیاط هستندسقفی که به عنوان فضای خواب، اتاق خواب جایگزین در تابستان گرم و خشک در نظر گرفته می شد. راه پله خواهد شده عنوان ارتباط عمودی بین فضای نیمه عمومی و نیمه خصوصی انجام می شود صفاریان ۱۹۶۱ (این لیست آرزوها ابتدا نیاز به گسترش از داخل به خارج داشت که بخشی از مسکن ایران برای آن بود هزار سال نه تنها به عنوان وسیله ای برای ایجاد سلسله مراتب حریم خصوصی، بلکه به منظور تطبیق بخش مرکزی خصوصی باغ (حیات) با حوض (به فارسی حوض) برای شستشو، غسل (بیشتر کودکان) و از آب آن برای خنک کردن حیاط مرکزی استفاده می کند و نسیمی تازه در کل فضا ایجاد می کند. بانک ساخت و ساز و طراح به این نیازها پاسخ دادند (چون برای کارهای بیشتر به بودجه خود نیاز داشتند تحولات) در مجله بانک ساختمانی بنابراین، طرح در حال مونتاژ دو مفاهیم متفاوتی که به عنوان دو حوزه مجزا با مجموعه ای از منطق های خاص خود وجود داشتند و نه رابطه بین آنها فقط در کنار یکدیگر نشسته است. طراحی خانه یک خواهد بود بازنمایی مدرنیست در حالی که باغ برای پاسخگویی به نیازهای سنتی سفارشی و بومی سازی شده استاز مالکان. این تغییرات در طرح با ایده آل مدرنیستی مسکن آنها به عنوان یکی از مسکن های مدرن مطابقت نداشت ویژگی ها باید بدون در نظر گرفتن مکان اجرا شوند. (کرینسون ۲۰۱۱) بنابراین، راه پله و استخر به عنوان نمادی از مسکن ایرانیان و «موضوع خانوادگی» شروع به زمینه سازی کرد خانه مدرن پیشنهادی حتی از نظر کاربری، معماران به فضاهای این هسته های مدرن برجسب زدند مسکن خانوادگی به عنوان اتاق نشیمن، اتاق خواب و غیره در حالی که واقعیت خانواده بزرگ و گسترده ایرانی است همه آنها را به عنوان فضاهای چند منظوره تفسیر کرد.

۳- خلاصه

پروژه ی مدرن شدن ایران توسط دو گروه به واقعیت پیوست. سازندگان و شهروندانی که این پروسه ی تغییر را تجربه کردند و به آن واکنش نشان دادند تمام ایده ی مدرن گرایی با کنار هم قرار گرفتن سازندگان و بانک ها و پشتیبانی دولت شروع شد و باعث ایجاد فاصله ای روشن از گذشته شد. در عین حال مردم کوشیدند حد وسطی مابین سبک زندگی سنتی خود و زندگی بین المللی به وجود بیاورند. این ترکیب باعث ایجاد سبکی نوین در زندگی مدرن شد. نارمک به عنوان یک محله ی سطح متوسط موردی است که دو چهره ی تهران در مدرنیته را نمایان می کند: تجدد گرایان و ساکنین به عنوان جمعیتی که عاملین فعال این تغییرات اجتماعی و اقتصادی هستند.

اگرچه نارمک نمونه ای ناقص از مدرن سازی است، ولی مراودات تجدد گرایان و مالکین منجر به سبکی نوین در خانه سازی شد. این سبک نتیجه ی برداشت بومی سازندگان از گفتمان مدرنیته بود. تجدد گرایان به تصویر مدرن سازی ایده آل آغاز کردند ولی در ادامه خواسته های واقع گرایانه ی مردم را اعمال کردند. این موردی از مدرن سازی است که با نیازها و قوانین جامعه رشد میکند

نارمک پروژه ای است که با کپی کردن از مدل غربی شکل نگرفت بلکه نشان دادن که مدرن سازی شهری چگونه از فرهنگ ایرانی تاثیر پذیرفته است.

ترکیب باغ های سنتی در طول شبکه های بلوارها و خیابانها در کنار حیاط های اختصاصی در کنار خانه های پیش ساخته و همکاری سازندگان محلی با معماران اجزای سازنده ی این مدرنیسم بومی هستند.

مراجع

1. Abrahamian, Ervand. 2008. A history of modern Iran. Cambridge: Cambridge University
2. Ajdari, Ali. 1956. "Elements in Narmak and Nazi-Abad Proposal." Bank Sakhtemani 21-22.
3. Arefi, Mahyar. 2014. Deconstructing Placemaking: Needs, Opportunities, and Assets (Routledge Research in Planning and Urban Design). New York: Routledge
4. Arianpour, Yahya. 2001. From Saba till Nima (150 years of Iran History). Tehran: Zavar. Avermaete, Tom. 2010. Colonial Modern: Aesthetics of the Past, Rebellions for the Future. Black Dog Architecture.
5. Bhabha, Homi K. 1994. The Location of Culture. Psychology Press.
6. Bozdogan, Sibel. 2001. Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic. Washington: University of Washington Press.
7. Chaichian, Mohammad A. 2008. Town and country in the Middle East – Iran and Egypt in the Transition to Globalization.
8. Lexington Books. Crinson, Mark. 2011. "Modernism across hemisphere, or, taking internationalism
9. Art History and Visual Studies 15-40. Devos, Bianca, and Christoph Werner. 2014. Culture and Cultural Politics Under Reza Shah: The Pahlavi: State, New Bourgeoisie and the Creation of a Modern Society in Iran. New York: Routledge.
10. Gastil, Raymond D. 1958. "Middle class impediments to Iranian modernization." Attitude Research 220-230. Grigor, Talinn, and Sussan Babaie. 2015.
11. Persian Kingship and Architecture: Strategies of Power in Iran from the Achaemenids to the Pahlavis. London: I.B. Tauris. Habib, Rana, and Bruno De Meulder. 2015.
12. Architects and 'Architecture without Architects': Modernization of Iranian housing and the birth of a new
13. urban form Narmak (Tehran, 1952)." OSA, Department of Architecture, Urbanism & Planning, KU Leuven.
14. Hovanesian, Vatrian. 1946. Architecture problems in Iran. Tehran: Matin. Isenstadt, Sandy, and , Kishwar Rizvi.
15. ۱۵2008. Modernism and the Middle East: Architecture and Politics in the Twentieth Century. University of Washington Press. Khodayar, Ali Ahmad. 1955.
16. "How Narmak was created within Tehran." Bank Sakhtemani. Lerner, Daniel. 1968. "Toward a communication theory of modernization : a set of considerations." Comparative perspectives on social change., 135-155
17. Lu, Duanfang. 2012. "Entangled modernities in architecture." Handbook Architectural Theory 230-250. Madanipour, Ali.
18. 1998. The Making of a Metropolis. World Cities Series. Chichester. Asadi18 Milani, Abbas. 2004. Lost Wisdom: Rethinking Modernity in Iran. Mage Publishers. Randy, David.
19. 2012. "Multiple Modernism and Modernities." In Non-West Modernist past on architecture and modernities World Scientific Publishing Co. Rudofsky, Bernard.
20. 1987. Architecture without architects: An introduction to non-pedigreed. University of New Mexico Press. Safarian, Iman. 1961. "A short history of housing." Bank Sakhtemani 15-20. Tabatabayi, Mohammad.
21. 1963. "Dead land and their regulations." Investigation on Tehran social problems 60-70. UMBACH, MAIKEN, and BERND HÜPPAUF. 2005. Vernacular Modernism . California: Standford Univeristy Press.